

LEBA ESZTER**NŐI ÖNSZERVEZŐDÉS A 17. SZÁZADBAN***Eszterházy Károly Katolikus Egyetem***Összefoglalás**

A női lét évszázadokon keresztül a mindennapi élet és a hit világának keretei között zajlott, így ha bizonyos esetekben magukhoz ragadták a kezdeményezést, az gyakran vallási céllal történt. Ebből kifolyólag a 16-17. században éppen a konfesszionalizáció küzdelmeiben nyílt lehetőségük az önszerveződésre. A következő tanulmány két olyan példát mutat be, amikor kora újkori felekezeti konfliktusok viharában a nőknek alkalmuk volt arra, hogy hitük érdekében tevékenyen lépjenek fel, és a maguk módján harcoljanak a protestáns vagy éppen a katolikus nyomásgyakorlás ellen. Ilyen eset volt mind a székelyudvarhelyi katolikus nők, mind a pápai protestáns asszonyok története; előbbiek a protestáns katonáktól szenvedtek sérelmet vallásuk gyakorlása közben, míg utóbbiaknak a katolikus földesúr rekatolizációja ellen kellett küzdenie. A két eseményt megörökítő kihallgatási jegyzőkönyvek és levelek fontos bizonyítékai a városi nők önszerveződésének a kora újkori Magyarországon.

Abstract

For centuries, women's lives took place within the confines of everyday life and religion, so when they did take the initiative in certain cases, it was often for religious purposes. As a result, it was precisely during the confessional struggles of the 16th and 17th centuries that they had the opportunity to organize themselves. The following study presents two examples of how, in the storm of early modern religious conflicts, women had the opportunity to take active steps in the interests of their faith and fight in their own way against Protestant or Catholic pressure. Such was the case with both the Catholic women of Székelyudvarhely and the Protestant women of Pápa; the former suffered abuse from Protestant soldiers while practicing their religion, while the latter had to fight against the recatholization of their Catholic landlord. The interrogation records and letters

documenting these two events are important evidence of the self-organization of urban women in early modern Hungary.

Kulcsszavak: női önszerveződés, kora újkor, konfesszionalizáció, katolikus, protestáns

Keywords: women's self-organization, early modern period, confessionalization, Catholic, Protestant

A városi nők önszerveződése a középkorban és a kora újkorban

Ahogy azt munkájában Kéri Katalin is kifejti, a hagyományos történetírás művelői a múlt tanulmányozása során a nők történetére nem fordítottak figyelmet, vagy csak nagyon keveset. Mivel a 19. század végére a történetírás szinte kizárólag férfi szakmává vált, és középpontjában leginkább a politika- és a hadtörténet állt, ezért a múlt bemutatásából a nők története kimaradt. Ez részben arra vezethető vissza, hogy a nők történetének megismeréséhez szükséges forrásokat a tudományos történetírás kezdeti korszakában szinte alig kutatták, továbbá ilyen forrásokból eleve kevesebb keletkezett és őrződött meg, miután ezeknek a forrásoknak a feldolgozása és tovább hagyományozása is főként a férfiak tevékenységéhez kötődött.¹

Mivel a politikai események alakulásában évezredek át a férfiak játszották a főszerepet, a nőknek még polgárjoga sem volt, így saját jogon a politikai életben sem vehettek részt. Ezért a női lét leginkább a mindennapi és a vallásos szférában zajlott. Még a kora újkorban is a nők elsődleges életcélja az volt, hogy feleségek, anyák és háziasszonyok legyenek.² Azonban bizonyos esetekben a nők a kezdeményezést is magukhoz ragadták, főként, ha a vallásuk ügyéről volt szó, ami a női lét mindennapjaihoz is szervesen kapcsolódott. Különösen igaz volt ez a társadalmilag instabil időszakokra, amikor a hétköznapi élet menete megtört, mint a gazdasági válságok és komolyabb társadalmi feszültségek idejében. Ilyenkor a nők nagyobb szerephez juthattak, lehetőségük nyílt az önszerveződésre is. A kora újkor kapcsán, főleg a 16-17. században mindenképpen ilyen időszakot jelentett a reformáció időszaka, majd az azt követő rekatolizáció.

Már a középkorban is jelen volt a városban élő nők önszerveződése, ide sorolhatjuk a beginamozgalmat is, mely részben ugyancsak vallási indíttatású volt. A mozgalom a 13. században indult és terjedt el Flandria, Brabant, a Rajna-vidék,

¹ Kéri 2018: 31–33.

² Kéri 2018: 214–215

valamint Észak- és Dél-Franciaország városaiban. A beginamozgalom követői elmélyült hitéletet folytattak, igyekeztek vezeklő, önmegettartóztató, imádkozó életet élni Krisztus példáját követve. Az első beginák főleg a nemesi származású nők és a vagyonos városiak asszonyok közül kerültek ki, hasonlóan az apácákhoz, azonban később egyre inkább azoknak a nőknek nyújtott megoldást a mozgalom, akik valamilyen okból kifolyólag nem léphettek be az általuk választott zárdába. Főleg a 14. századi gazdasági válság idejében nőtt meg jelentősen a szegény nők száma a beginák között. Ekkor a beginamozgalom a céhen kívüli munka, a fonás-szövés, valamint az otthon végzett tevékenység, mint a varrás és mosás lehetőségét nyújtotta nekik. Kezdetben saját házaikban éltek, de később egyre gyakrabban a mozgalom házaiban, az úgynevezett beginaházakban gyűltek össze egy főnökasszony felügyelete alatt. Hajadonok, özvegyek és férjeiktől külön élő nők tartoztak főleg a beginák közé. A beginák tevékenysége inkább vallási, mint egyházi intézmény volt, és nem vált azzá azután sem, hogy IX. Gergely pápa 1233-ban elismerte a működésüket.³

Magyarországon a középkori női mozgalmakról nagyon kevés adtunk van. Itt a beginamozgalom is kevés jelent meg, és női kolostorok sem alakultak olyan nagy számban, mint Nyugat-Európában, bár F. Romhányi Beatrix szerint ez nem általánosan igaz egész Nyugat- és Dél-Európára, hanem csak bizonyos területeken volt jóval több apácakolostor.⁴

A kora újkorban a reformáció nyomán bekövetkező változások nyújtottak lehetőséget a nőknek arra, hogy a bekövetkező vallási és társadalmi változásokban szerephez jussanak. Natalie Zemon Davis *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban* című művében arra kereste a választ, hogy mi vonzhatta a 16. századi francia városi nőket a reformációban. Ezen munkájának jegyzetei között a szerző utal arra, hogy ha elmélyedünk a katolikus vallási élet vagy a protestáns szekták tanulmányozásában, észrevehetjük, hogy a vallási változások során a nők nagyobb szerephez jutottak.⁵

A nők szerepe a magyarországi reformáció megerősödésében

Bár a kora újkori magyar történelemben kevés példát találhatunk a női önszerveződésre, ennek ellenére elmondhatjuk, hogy a reformáció terjesztésében a nők Magyarországon is jelentős szerepet játszottak. Gaál Izabella tanulmányában

³ Shulamith 2004: 75–76.

⁴ F. Romhányi 2015: 4., 8–10.

⁵ Davis 2001: 255.

kiemeli az ebben a korban megjelenő három nőtípust, akik különösen sokat tettek a reformáció terjesztéséért.⁶ Ezek a nők a protestáns főúri asszonyok, a polgárasszonyok és a papnék. A főúri asszonyok komoly szerephez jutottak mint a műveltség ápolói és a protestáns hit terjesztői. Mindezek mellett az irodalmat is támogatták vallásos tartalmú és szépirodalmi könyvek kiadatásával. Ismerték és követték is a reformáció tanait, a témában tájékozottak, olvasottak voltak, udvari prédikátorokat tartottak. Jövedelmük jelentős részét fordították iskolák, templomok, szegényházak, kórházak fenntartására.

Ugyanilyen lényeges szerepet játszottak a városokban élő a polgárasszonyok is a reformáció terjesztésében. A jómódú polgárasszonyok később a főúri nők szerepét is átvették a protestáns egyház támogatásában. Felkarolták a rászorulókat, különösen a kollégiumban tanuló szegényebb diákokat. A polgárasszonyok is pártolták az irodalmat, adományaikkal hozzájárultak a templomi felszerelésekhez.⁷

A zempléni Varannó mezővárosban szintén fontos szerepet vállaltak a nők a református egyház patronálásában. A 16. században, amikor a város az Ecsedi Báthoryak csicsvai uradalmához tartozott, a földesúr Báthory György felesége, Somlyai Báthory Anna is támogatta a reformáció elterjedését a városban. Halála után itt helyezték örök nyugalomra. Fiuk, Báthori István feleségével, Homonnai Drugeht Fruzsínával együtt szintén a református vallás elkötelezett támogatója volt. 1580-ban Homonnai Drugeth Fruzsina templomot építtetett a varannói reformátusoknak, innentől kezdve két templom állt a reformátusok rendelkezésére, egy a magyar, és egy a szlovák reformátusok számára. Amikor Ecsedi Báthory István halála után az uradalom egy része a katolikussá lett Homonnai György birtokába került, aki igyekezett a reformátusok templomát elfoglalni, a reformátusok 1616-ban Várday Katához fordultak védelemért. Várday Kata szintén ecsedi Báthory István halála után került Varannó birtokába, és a református hit elkötelezett támogatója volt, így ettől kezdve évtizedeken át a nagymasszonyok gyakoroltak patrónusi jogokat Varannón. Várday Katát az első házasságából született lánya, Telegdy Anna követte ebben a tevékenységében.⁸

Két példa a mezővárosi női önszerveződésre

A fentiekből tehát látható, hogy a kora újkorban a nők tevékenyen részt vettek a reformáció terjesztésében és megerősítésében. Ezt elsősorban patrónusként

⁶ Gaál 2006: 189–190.

⁷ Gaál 2006: 191–195. p

⁸ Dienes 2021: 80, 86.

tették, felajánlásaikkal és adományaikkal. Ebben a pártfogói tevékenységben ugyanúgy részt vállaltak mind a főúri asszonyok, mind a polgárasszonyok. Az is jól látszik, hogy elsősorban a nemesasszonyoknak volt lehetősége az egyházuk javát szolgálni és ilyen módon szerepet játszani a kora újkori felekezeti viszonyok alakulásában. A következőkben két olyan esetet szeretnék bemutatni, ahol viszont a polgárasszonyok ragadták magukhoz a kezdeményezést abból az okból, hogy vallásgyakorlatuk szabadságát veszélyeztetve érezték. A két helyszín Pápa és Székelyudvarhely városa.

Elsőként a székelyudvarhelyi nők esetét mutatom be, ahol a városban élő katolikus nők ragadták magukhoz a cselekvést. A történetekre 1592-ben került sor. A székelyudvarhelyi reformáció kezdeteiről nincs pontos adat, mindenesetre 1563-ra annyira megnőtt a protestáns hívek száma, hogy országgyűlési rendelet szabályozta, hogy a román kori főtemplomot a katolikusokkal közösen használhatják. A templom birtoklásáért vértelen, de mégis heves harc dúlt, végül 1594-ben kizárólag a katolikusok kezére került, egészen 1610-ig, amikor a beszercei országgyűlés határozata alapján minden katolikus papot kitiltottak a városból. Ezek után 1612-ben a templomot megszerezték a reformátusok.⁹

A nevezett évben, vagyis 1592-ben történt, amikor épp a protestánsok bírták a templomot, hogy oda a katolikusokat nem engedték be. Továbbá bár a végvár kapitánya, Mindszenti Benedek maga katolikus,¹⁰ a végvárban szolgáló katonák nagy része protestáns volt. Tehát a székelyudvarhelyi asszonyok, mivel a városban csak protestáns prédikátor volt, a vallásgyakorlat hiányát érezve magukhoz ragadták a kezdeményezést, és körmenetet szerveztek, amelyben ők hordozták a körmeneti zászlót és a keresztet, bár pap nem kísérte őket, így az Oltáriszentséget sem vihették magukkal.

A székelyudvarhelyi nők történetét egy tanúkihallgatási jegyzőkönyv őrizte meg.¹¹ Ez a jegyzőkönyv abból az okból keletkezett, hogy egy, a várbán szolgáló végvári katona puskával kétszer az asszonyok körmenetébe lőtt, és ezt az esetet vizsgálták ki. A katona, aki a nők közé lőtt, a Pribék Gergely nevet viselte, és a fejedelem familiárisai közé tartozott. A lövésben senki sem sérült meg, az sem volt egyértelmű, hogy a katona az asszonyokra akart-e lőni, vagy csak a körmeneti keresztre célzott, de valószínűleg inkább az utóbbira, amit úgy tűnik, el is talált. A nők a lövés hatására ijedelmükben a földre vetették magukat.

A jegyzőkönyvben 42 tanút hallgattak ki, férfiakat és nőket egyaránt. Az első tanú, Móré Mihály azt vallja: „*Latam, hogj keczer leowe Bribék Gergely keozeiek,*

⁹ Hermann G. 1993: 24, 25.

¹⁰ Balogh 2017: 39.

¹¹ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 211-216, 130-134.

*mikor szinten az eő hazanal mennek vala az kereztel.*¹² A legtöbb tanú megerősítette ezt, de sokan más részletekkel is ki tudták egészíteni a beszámolót. Úgy tűnik, a második lövés nem is sült el rendesen, mert valami gond adódhatott a fegyverrel. Kovács Mihályné, a hatodik tanú például így emlékezett a történetekre: *„...Mikor ala jeonek az zentegihasztol, akkor is ki tarta az pwskat, de nem swle ki...”*¹³ Mások azt is hallották, hogy a lövöldöző katona milyen szitkokat szórt a körmenetben haladó asszonyokra, miközben elsütötte a fegyverét. A tizenharmadik tanú szerint ezekkel a szidalmakkal illetve az asszonyokat: *„Latam hogj az kerezte fele leowe, de nem twdom ha az kereztet akartai-e leoni, vagj nem de afele leowe. [...] Halam, hogj mondja vala: zazlos besite lelek, kwrvak”*.¹⁴

Több tanú is megerősíti, hogy hasonló szavak hagyták el Pribék Gergely száját. Istvánffy Antalné szerint ezt mondta: *„Az zazlos bestie lelek kwrvak, nem it kellene jarnatok, mit jartok it, nem it volna helietek.”*¹⁵

A tizenhetedik tanú, Szobos Orbánné Orsolya szerint ezt is mondta: *„bestie lelek kwruák, kwrwak wattok nem kerezteniek”*.¹⁶ A tizenkilencedik tanú szerint Pribék pópás, „bálványozó ördögöknek” nevezte a nőket, azt is mondta, hogy „a kereszt is a pokolból jött”, és a kereszt alatt lévők mind „ördögök és eretnekek”.¹⁷ Mint már fentebb említésre került, a várkapitány ebben az időben Mindszenti Benedek volt, aki maga is katolikus volt. Bizonyára a katolikus várkapitány és a protestáns katonák kapcsolata nem volt mentes a konfliktusoktól, mivel a huszonharmadik tanú a vallomásában felidézte, hogy Pribék Gergely az asszonyok láttán ezt is mondta: *„ihol jeonek az capitány eordeogi, az esse lelek, kwrwak”*;¹⁸ az ötödik tanú, Kádas György pedig azt vallotta, hogy hallotta, amikor az asszonyok arról beszéltek, hogy panaszt tesznek a kapitánynál Pribék ellen, mivel a kereszthez lött. A körmenet szervezői és résztvevői is tehát katolikus asszonyok voltak, akik ezzel a csendes, de nagyon is határozott kiállással jelezték a felekezet jelenlétét a városban.

¹² Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 130.

¹³ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 131.

¹⁴ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 131.

¹⁵ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 132.

¹⁶ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 132.

¹⁷ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 132.

¹⁸ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala. F 16. Udvarhelyszék Levéltára. Protokollumok II. 1600–1700. II/K. 133.

Következőként a pápai protestáns asszonyok önszerveződésének esetét mutatom be, amellyel Esterházy Pál 1660 körül zajló földesúri rekatolizációjának vizsgálta közben találkoztam. Pápa városa a kora újkorban egy mezővárosi rangú település, mely a Dunántúl északi részén, a Bakonyalja és a Marcal-medence találkozásánál fekszik, földrajzi szempontból kedvező helyzetben.¹⁹A város ún. végvárváros, azaz a kőfalakkal és bástyákkal körülhatárolt területen feküdt maga a vár és a város is. A pápai végvár a Bécshez való viszonylagos közelsége és a déli védelmi vonal elesése miatt vált fontossá.²⁰

A reformáció ebben a városban már a 16. század első felében teret hódított magának, miután az első protestánsok már az 1530-as évek elején megjelentek a városban. Valószínűleg Pápa volt a dunántúli városok közül az első, ahol a reformáció erős gyökereket eresztett. Debrecen és Sárospatak mellett Pápa vált a magyarországi protestantizmus legfontosabb központjává. A reformáció lutheri és kálvini ágának szétválása 1591-ben következett be, és Pápán, mint a mezővárosokban általában, leginkább a református felekezet erősödött meg. A város plébániatemploma előbb az evangélikusok, majd a reformátusok kezébe került.²¹

A reformáció elterjedése annak is volt köszönhető, hogy a város földesurai már kezdetben az új valláshoz csatlakoztak, ami a felekezeti viszonyok alakulásában döntő szerepet játszott. A pápai reformátusok a dunántúli egyházkerülethez tartoztak, és annak a legfontosabb gyülekezeteként működtek. A városban élő reformátusok a presbitériumot az országban elsőként, 1618-ban alakították meg, ezzel a híveket is bevonva az egyházi élet irányításába.²²

A pápai vár, végvár lévén, szabad vallásgyakorlattal rendelkezett a 17. század elejétől, a bécsi és a linzi béke, valamint az 1608. évi országgyűlés rendelkezései alapján.²³ A pápai protestáns egyház azért is fejlődhetett jelentősen és válhatott erős tényezővé, mivel a vallás tekintetében a polgárság és a várbeli katonaság között egyetértés uralkodott, és kölcsönösen támogatták egymást. A városi polgárságnak és a vitézeknek is volt saját prédikátoruk.²⁴

Pápa nemcsak a protestantizmus egyik fontos dunántúli központjának számított, hanem a török elleni védelmi vonal szempontjából is lényeges szerep jutott a várnak. Fontossá a Bécshez való viszonylagos közelsége és a déli végvárrendszer elesése miatt vált. Az 1547-es országgyűlés Pápát is javasolta az újonnan létrejövő

¹⁹ Kiss 1908: 9.

²⁰ Szakály 1994: 127–128.

²¹ Szakály 1994: 162–164.

²² Szakály 1994: 164–165.

²³ Hausner 2001: 335–336.

²⁴ Szakály 1994: 152, 164.

dunántúli főkapitányság központjául, végül ezt Győr nyerte el, azonban Pápa kapitánya a 16. században viselhette a kerületi főkapitányi címet. Pápa városát I. Ferdinánd 1535-ben Török Bálintnak adományozta, majd a rá következő évben Szapolyai János megerősítette a birtokában.²⁵ A város ezután egészen a család férfiágon való kihalásáig, 1619-ig az enyingi Török család kezén maradt. Ezután leányágon öröklődött tovább a birtok, és így került végül az Esterházy család birtokai közé. Török Zsuzsanna és férje, Nyári Pál kapta az uradalmat, majd az ő gyermekeikre szállt. Felesége, Nyári Krisztina révén szerezte meg a várost és a hozzá tartozó birtokokat a férje, Esterházy Miklós gróf, aki a nádori címet is viselte.²⁶

1648 őszén Esterházy Lászlóhoz került az uradalom, ahogy a pápai főkapitányi címet is megszerezte és viselte is 1652-ig, a haláláig. Ezután a pápai birtok és a hozzá tartozó devecseri és ugodi uradalom Esterházy Miklós legifjabb fiának, Ferencnek a kezébe jutott, de mivel ő kiskorú volt, a bátyja, Pál viselt gyámságot felette. Ugyanekkor Pált nevezték ki bátyja, László helyére 1652-ben Pápa főkapitányává.²⁷ Ő indított néhány év múlva kemény és sokszor erőszakos harcot a városban élő protestánsok ellen, hogy azokat a katolikus hitre való áttérésre rávegye. Esterházy Pál a katolikus hit elkötelezettjeként apjához hasonlóan igyekezett a családhoz tartozó uradalmakban fellépni a protestánsok ellen, és katolikus hitre téríteni őket. A gróf fraknoi grófságban és a kismartoni uradalom területén jelentős térítő tevékenységbe fogott.²⁸

Pápa városában hasonló rekatolizációs akcióba kezdett. Itt Esterházy Pál gróf már 1659-ben el akarta foglalni a pápai várban lévő temetőt, azonban a várbeli katonák, mivel köztük is sok protestáns volt, megtagadták az átadást. Így Esterházy Pál, mivel komolyabb ellenállásba ütközött, csak 1660 tavaszán, a Devecseről hozatott katonákkal ért el eredményt. A katonákkal sikerült végrehajtania „térítő” akcióját, ami fenyegetést, bebörtönzést, vagyoneklobzást, veretést és a protestánsok nyilvános megszegényítését jelentett. A devecseri katonasággal ezenkívül sikerült elfoglalnia a templomot, a temetőt és a lelkész megélhetését biztosító két malmot is. Az Esterházy Pálnak az 1660-ban Pápán folytatott katolizációs tevékenységéről szóló dokumentumok közül az 1662-ben a pozsonyi országgyűlés elé terjesztett pápai sérelmi irat az egyik legfontosabb. A sérelmi irat szerint a gróf az asszonyokat sem kímélte: *„Így Csór Mihály özvegyének, kit a pápai várban bizonyos ideig fogva tartatott, nem engedte, hogy neki az ő saját emberei étket adjanak, s midőn semmiféle fenyegetéssel és börtöni kínzásokkal*

²⁵ Szakály 1994: 128–129., 134–135.

²⁶ Hermann I. – Hermann I. 2016: 31.

²⁷ Hermann I. – Hermann I. 2016: 37.

²⁸ Fazekas. 2014. 203–205. p.

nem volt r. kath. vallásra téríthető, a gróf őt a vár tövében elterülő tavon át, előbb becsületében megsértve, kutyahitűnek nevezve, a tóba fulasztással ijesztve csolnokon a partra szállíttatta, minden birtokából-koldusbotot adva kezébe-gyalázatosán kivetette és száműzte, azután leányával is, Bogács György özvegyével, evang. vallása miatt ugyanazt tette.”²⁹

Csór Mihálynét komoly anyagi kár is érte Esterházy gróf emberei miatt. Egy 1660. július 23-án kelt katonai jegyzőkönyvben a gróf emberei által elkövetett károkat is kivizsgálták. Ennek a jegyzőkönyvnek a tanúvallomásai között hangzik el ez a nyilatkozat: *„...azt is másoktól, hogy Csór Mihálynének is a pincében való boltjából mindenét el hordotta. Hallotta azt is másoktól, hogy Mihálynének is ötven akó borát s ötven kősját hordották”.*³⁰ Az asszony minden bizonnal kereskedett a sóval és a borral, Esterházy katonái pedig elkobozták tőle ezeket. Ezek után érthető, hogy a városban élő protestáns asszonyok nem érezték magukat biztonságban Esterházy Pál rekatolizáló tevékenységétől.

Az önszerveződő pápai nők szerepe a templom elfoglalása kapcsán vált fontossá. A pápai templom elvételeéről ugyanis elmondható, hogy ez egy nagy érvágás volt a pápai reformátusok számára, lelkiileg megviselte a híveket. Ezt alátámasztják az Esterházy-levéltárból előkerült levelek is. Esterházy Pál gróf ekkoriban nem tartózkodott állandóan Pápán, de az eseményekről folyamatosan informálták. Egyik pápai informátora egy Jóra István nevű katolikus személy volt. Több levél is megmaradt tőle az 1660-as évekből, amelyben a városban kialakult helyzetről tájékoztatja a gróft. A templom elvételekor a város lakói azonnal kifejezték személyes tiltakozásukat. Jóra István egyik Esterházy Pálhoz szóló levelében megemlíti, hogy az asszonyok a templom elfoglalásának hírére gyászruhába öltöztek, bizonyára így tiltakozva annak elvétele ellen: *„...bizonios βamu aββony népek gyászban öltöztenek az templum megh nyereszeére, sokan penigh moczkos es szurkos ruhában keβeredet orczával es le figgestet fejel jarnak.”*³¹ Tehát néhány pápai protestáns asszony így gyászba öltözve, a maga csendes módján nyilvánította ki egyet nem értését a templom elvesztése miatt, néhányan pedig a tiltakozásképpen szándékosan szurkos ruhákba öltöve járkáltak a városban. Ezt követően írja még Jóra a nevezett levélben: *„Én is βüntelen vizet levetek ezeknek megh moszogatasokra”.* Ami miatt ez a részlet külön érdekes, hogy a levelet író Jóra István ugyanebben a levélben azt fejt ki Esterházynak, hogy a városi emberek kényszerítés nélkül megtértek. Még ha ez a kijelentése igaz is volt, a nők viselkedése bizonyítja, hogy nem saját jószántukból tértek át, és szükségét érezték

²⁹ Zsilinszky 1893: 210.

³⁰ Az 1660. július 23-án kelt vallatási jegyzőkönyv. MNL OL P 125 Nr. 11281.

³¹ Jóra István Esterházy Pálnak. Pápa, 1660. április 25. MNL OL P 125 Nr. 2617.

annak, hogy valamiképpen kifejezzék ezt és templomuk erőszakos elvétele miatti fájalmukat. Maga a tény, hogy Jóra fontosnak tartotta közölni a gróffal azt, hogy a nők miként tiltakoznak az erőszakos templomfoglalás ellen, azt bizonyítja, hogy az ügy mégis nagyobb port kavarhatott.

Továbbá lényeges egy másik levél is, melyet a pápai asszonyok, pontosabban a pápai tisztviselők feleségei írtak Esterházyhoz, és a levélben férjeik szabadon bocsátását kérték tőle. Ezt onnan tudhatjuk, hogy az aláírások között Hencz Imrénének, Hencz Imre pápai bíró feleségének a neve is szerepel. Egy feltehetően Esterházy Pál parancsára 1660 körül keletkezhetett összeírás, melyen a „megtértek” neve szerepel, tartalmazza Hencz Imréné nevét is, ahogy erre már hivatkozott Hermann István is.³² A levél lényegi része abból áll, hogy az asszonyok, akik már meggyóntak, és a gróf „atyai intéséből” „az igaz római katolikus hitet” megismerték, szeretnék, ha a gróf hazabocsátaná a férjeiket, akik, mint írják, már „velük egyenlő érzelemben vannak”:

„... az el mult napokban föl küldendő edes Urainkat kik otfenis nemelyek közülük megh is giontak, és akik nem giontak volnais, azoknakis velünk egyenlő erzelemben akarvan lenny, megh gionnak ha Nagysagod parancholja otfen vagy itt alat, és az Nagysagod alazatos feje hajtot ßo fogado jobbagi holtig maradnak.”³³

Tehát a főbíró felesége katolizált, de nemcsak az ő neve olvasható az aláírások között, hanem Rábaközi Mátyásné, Kádártai Szabó Györgyné és Szentmihályi Szabó Györgyné neve is. Mind a négy nő férje betöltötte a pápai főbírói pozíciót a vizsgált időszakban. Rábaközi Mátyás 1657-től 1658-ig, őt Szentmihályi Szabó György követte. Hencz 1659-es és 1660-as évben volt bíró, majd pedig Kádártai 1660–1661-ben.³⁴ A levél tartalma alapján valószínűsíthető, hogy a protestáns hitük miatt elfogták a pápai tisztviselőket, hiszen azzal, hogy Esterházy azokat a városi polgárokat záratta be, akik a legtekintélyesebbnek számítottak a városban, nyomást tudott gyakorolni Pápa többi polgárára. A levélben szereplő tisztviselőket azonban hamarosan szabadon engedhették, amiben talán az asszonyok levele is szerepet játszott. Az, hogy az asszonyok levele 1660-ban keletkezett, nem biztos, mivel a levélen dátum nem szerepelt. Ugyanakkor Jóra István előbb idézett levelében, éppen abban, amelyben a gyászba öltözött asszonyokról írt, szóvá tette Esterházy Pálnak a bíró ügyét is, miszerint a pápaiak nehezményezik a távollétét, és jó volna, ha Esterházy gróf kegyelmet tanúsítana iránta, mert Hencz visszaküldése mindenképpen szükséges volna, kiemelve, hogy „mindennemű Tisztviselők, Catholicusok kivanijak Hencz Imrenek megh jüvetelet...”³⁵

³² Hermann I. 1997: 94.

³³ Pápai asszonyok Esterházy Pálnak. Hely és dátum nélkül. MNL OL P 125 Nr. 5879.

³⁴ Hermann I. 1997: 84–85.

³⁵ Jóra István Esterházy Pálnak. Pápa, 1660. április 25. MNL OL P 125 Nr. 2617.

Ha az asszonyok kérelme valóban 1660-os, akkor az a feltevés a helyes, hogy még április előtt írták, mert Kádártait e hónap 27. napján már főbíróknak írják, és Hencz is 1660. június 14-én ismét főbírója a városnak. Valamint még Rábaközi Mátyás is újra elfoglalhatta a széket 1662-ben.³⁶ Tehát a levélben említett, bírói tisztséget viselt négy férfi közül három még elfoglalta a posztot az 1660-os évben, illetve azután is.

Bizonyítható hát, hogy Esterházy Pál pápai rekatolizációs tevékenysége önszerveződésre készítette a pápai asszonyokat, legyen szó akár a templom elvesztése miatti csendes tiltakozásról, akár a férjeik szabadon bocsátására tett kísérletről.

Összegzés

Bár a pápai események a 17. század közepén a Királyi Magyarországon játszódtak, míg a Székelyudvarhelyen történtek Erdélyben több mint fél évszázaddal korábban, látható az asszonyok magatartása közti kapcsolat. Mindkét esetre egy olyan városban került sor, ahol ott volt a végvár, a végvári katonaság, a várkapitány, akiknek a befolyása bizonyos módon nyomást gyakorolt a város vallási életére. A különbség mindössze annyi, hogy míg Pápán a polgárság és végvári katonaság igyekezett egymásnak támogatást nyújtani a katolikus földesúrral és egyben főkapitánnyal szemben, addig Székelyudvarhelyen a várkapitány nyújthatott támogatást a város katolikus lakóinak a zömében protestáns katonasággal szemben.

Mivel ekkor a nők cselekvési terepei között a vallási élet alapvető volt, így nem meglepő, hogy a konfesszionalizáció küzdelmeiben nyílt lehetőségük megszerveződni. Ennek a két eseménynek az ismerete akkor is fontos, ha a pápai nők tiltakozása nem is hozott eredményt a templom ügyében, hiszen azt elvették tőlük, és a városban sokaknak katolizálniuk kellett; illetve ha a székelyudvarhelyi asszonyok körmenetét a lövés meg is hiúsította. Függetlenül attól, hogy az akciójuk sikeres volt, vagy sem, a női önszerveződés fontos bizonyítéka mindkét forrás.

³⁶ Hermann. 1997. 94–100.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (MNL OL, P 125)
Esterházy hercegi levéltár. Esterházy Pál iratai
Jóra István Esterházy Pálnak. Pápa, 1660. április 25. MNL OL P 125 Nr. 2617.
Pápai asszonyok Esterházy Pálnak. Hely és dátum nélkül. MNL OL P 125 Nr. 5879.
Az 1660. július 23-án kelt vallatási jegyzőkönyv. MNL OL P 125 Nr. 11281.
Naționale ale României Cluj. Román Országos Levéltár Kolozsvári Igazgatóság.
Udvarhelyszéki Protokollumok.

Felhasznált irodalom

- Balogh Judit 2017: Reformáció a Székelyföldön. *Egyháztörténeti Szemle*. (18.) 3. 30–41.
- Davis Natalie Zemon 2001: Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban. Budapest.
- Dienes Dénes 2021: Varannó- Egy felső-zempléni mezőváros, mint református kulturális centrum a kora újkorban. *Historia Ecclesiastica*. (12.) 1. 78–90.
<https://doi.org/10.33268/Met.2021.6.12>
- Gaál Izabella 2006: A nők szerepe a reformáció terjesztésében Magyarországon, különös tekintettel Debrecen városára. *Egyháztörténeti Szemle*. (7.) 1. 189–197.
- Fazekas István 2014: Adalékok a fraknoi grófság és a kismartoni uradalom rekatolizációjához. In.: Uő. (szerk.) *A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon*. Győr.
- F. Romhányi Beatrix 2015: Kolostorhálózat – településhálózat – népesség. A középkori Magyar Királyság demográfiai helyzetének változásaihoz. *Történelmi Szemle*. (57.) 1. 1–49.
- Hausner Gábor 2001: A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának története. *Magyar Könyvszemle*. (117.) 3. 332–340.
- Hermann Gusztáv 1993: Székelyudvarhely művelődéstörténete. Bukarest.
- Hermann István 1997: Pápai bírók a XVII. században. (Adalékok a XVII. századi Pápa városi archontológiához) In.: *Acta Musei Papensis. Pápai Múzeumi értesítő*. 7. 71–108.
- ifj. Hermann István-id. Hermann István 2016: Adalékok Pápa város 17. századi történetéhez. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei*. (16.) 1-2. 29–62.
- Kéri Katalin 2018: Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon (nemzetközi kitekintéssel és nőtörténeti alapozással.) Pécs.

Kiss István 1908: *A pápai plébánia története*. Veszprém.

Shahar, Shulamith 2004: *A negyedik rend. Nők a középkorban*. Budapest.

Szakály Ferenc 1994: Pápa a török korban. In.: Kubinyi András (szerk.): *Tanulmányok Pápa város történetéből*. Pápa.

Zsilinszky Mihály 1893: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve III. Budapest.